

VLAGYIMIR TOPOROV

A tenger archetípusa

A „tengeri” szindróma

Turgenyev műveiben a leggyakrabban és leghangsúlyosabban „szerepeltetett” halál-alakzatok közül kiemelkedik a *tenger* („tengeri”), amely természetesen a halál témaköréhez közvetlenül vagy közvetetten nem kapcsolódó kontextusban is többször megjelenik.¹ A „tengeri” princípiumnak és a „tenger” képzeteinek megkülönböztetett jelentősége van az író műveiben; Turgenyevnél a halál témaköre biztosítja a „tudatos” és a „tudattalan”, az „individuális-személyes” és a „kollektív-típusos”, illetve az „objektív” és a „szubjektív” ütközőpontjainak terét, valamint a tenger- és a „tengeri” téma, képzetek és gondolatiság alkalmazásának pragmatikus, szűkebb értelemben véve pszichoterápiás aspektusát, következésképpen megalapozottan beszélhetünk egy sajátos *tenger-komplexus* jelenlétéről Turgenyev műveiben, amely az alkotó alakjának néhány pszicho-fiziológiai sajátosságáról is számot ad.

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, milyen szerepet játszik Turgenyev „tenger-komplexusában” a „*kollektív tudattalan*”, pontosabban szólva az archetípusok „előbukkanása”, egyes „pszicho-fiziológiai” hiányosságok (legalább) potenciális kompenzálásában, illetve ennek a szerepnek a „páciens” általi tudatosítása, aki ezt a kapcsolatot a tudatalatti és a tudat birodalma között önmaga számára feltárja, és ezt a műveletet – mint „válságkezelő” eszközt – elsajátítja. Ez a situáció – különösképp, ha a végletekig kiéleződik – azt feltételezi, hogy izomorfia alakul ki az alkotó és az alkotás, a költő és a szöveg között, és ennek eredményeképpen legalább részben feloldja a „szerző/szöveg” oppozíciót, vagyis azonos mértékben (de természetesen eltérő módon) tanúskodik az egyikről és a másiról is. S azt is bizonyítja, hogy az író egész munkássága során megőrizte a „feltétel nélkülihez”, annak mélységéhez, és a *hiteleshez* fűződő eleven viszonyt.

Számos Turgenyev-szövegben felfedezhetjük ezt a sajátos „egzisztenciális” réteget, azt a „lét-síkot”, amelyet a „külső” és a „belső” együttműködése alkot, és ez kölcsönös egymásba hatolásukat eredményezi mind az alkotásban, mind a művek-

¹ A tanulmány eredeti publikációja: В.Н. Топоров, Странный Тургенев: Четыре главы, Москва, 1998, (188 pp), (Чтения по истории и теории культуры / РГГУ; Вып. 20), 102–126.

ben. Ezt a „mélységében valóságost” a kutatók is alig ismerték fel, s még könnyebben siklanak át felette az olvasók, holott az elv – vagy mondhatni, őselem – nyomai számottevők, és jelenlétük mindig egyedi mintázatot hagy a legközvetlenebb „szövegszomszédságban”, továbbá nem marad észrevétlen az olvasó számára azokon a helyeken sem, ahol vertikálisan mélyülő értelemmozgás jelentkezik.

Ez a réteg, és mindaz, ami benne történik, nyilvánvalóan megtalálja korrelációs, kapcsolódási pontjait a szerző „pszicho-fiziológiájában”, annak is abban a részében, amelyben Turgenyev se nem *meleg*, se nem *hűvös*, hanem *forró* (általában) vagy hideg (ritkábban) (1. *Jelenések Könyve*, 3, 15–16). Szövegei és részben életrajza, amely önvallomásaiból és kortársai visszaemlékezéseiből áll össze, illetve az alapján, amit valójában – vagy nagy bizonyossággal – tudni lehet Turgenyev „pszicho-fiziológiai” típusáról és genetikai-nemzetiségi kontextusáról, a „forró” írókhoz sorolhatjuk, és megláthatjuk a szövegek mélyén azt a titkos réteget, melynek bizonyítékait teljes egészében nem tudta elrejteni.

Ehhez a rejtett síkhoz tartozik a fent nevezett „tenger-komplexus” is, amelynek azonban megvan a maga „külső” kifejeződése is a szövegekben (e komplexus tágabb összefüggéseinek és alapvető megnyilvánulási formáinak részletezése megtalálható e sorok szerzőjének egyéb munkáiban (TOPOROV 1994b és 1995); továbbá természetesen P. Tillich írásaiban, aki a tengeri princípiumnak kifejezetten ezt az aspektusát vizsgálta, valamint az „archetipikus” és az archetípusok problémájának szentelt szakirodalomban, elsősorban C. G. Jung műveiben). A kulcsszavak, amelyek nagy bizonyossággal teszik azonosíthatóvá a „tenger-komplexus” jelenlétét Turgenyev műveiben, a következők: *tenger*, *víz*, *hullámok*, *csónak*, *ladik*, *ringatózás*, *lebegés*, *süllyedés*, *merülés*, *hullámverés*, *apály-dagály*, *part*, *tengeremély*, *tengerfenék* (de gyakran az *ég* is). Ugyanakkor még e szavak előfordulása esetén sem érhetők tetten egyértelműen a fragmentumok anélkül, hogy egyfelől diagnosztikailag a „legerősebb” bizonyítékokra, másfelől pedig a tágabb és általánosabb kontextusra ne támaszkodnánk, amelyben a *halál és a születés*, *az álom*, *a szerelem* (erősz) és az *iszonyat*, *rettegés* témája kritikus szerepet tölt be. Idesorolható „tenger”-fragmentumot Turgenyev műveiben mintegy háromtucatnyit találunk, amelyek túlnyomó többsége időrendben két szakaszra oszlik – az 1840-es évek végétől a ’60-as évek elejéig, illetve a ’70-es évek végétől az író haláláig terjedő periódusokra (a második szakasz különösen fontos és bővelkedik példákban). Természetesen nem minden példa azonos értékű: egy részük semlegesnek, pusztán tájleírásnak tűnhetne, ha más „erős”, kulcspozícióban szereplő példák nem világítanak meg más fényben a „tenger”-topika egyéb megjelenéseit a szövegekben, és nem indukálnák bennük a „tenger-komplexusban” rejlő potenciál megnyilatkozását.

Röviddel a halála előtt, miután gyötrelmes szenvedései már elviselhetetlenné váltak, Turgenyev ezt írja: „A *tenger mélyére* merültem, láttam szörnyeket és alakatlan organizmusláncokat, amelyeket még senki sem írt le, mert *senki sem támadt fel* egy ilyen látvány után.” A tengerfenékre süllyedés és az ott-tartózkodás bor-

zalma nem más, mint a vég, a *halál* iszonyata. Turgenyev ezt többször átélte, és valamennyi hasonló megnyilatkozása mögött – amelyek szigorúan személyesek vagy a művészi szövegeiben jelölt szereplők által közvetítettek – a halál *személyesen megtapasztalt* rettenetes élménye rejlik.

Azonban három évtizeddel az idézett halálközeli élményt megelőzően a lelki terhet szintén illetéknéppen metaforizálja. Az E. M. Feoktyisztovnak 1852. február 26-án (március 9-én) írt levelében Turgenyev így válaszol a Gogol halálának körülményeit részletező üzenetre: „Nehéz, Feoktyiszto, nagyon nehéz, komor vagyok és nem kapok levegőt... Bizonyosan úgy érzem, mintha *sötét hullámok* csobbanás nélkül zárulnának össze a fejem fölött és a tenger *mélyére süllyednék, testem megdermed és megmerevedik.*”

Hasonló érzéseket, szinte ugyanazokkal a szavakkal leírva, tapasztal meg Natalja Laszunszkaja, miután elolvassa *Rugyin* búcsúlevelét: „Ott ült rezzenéstelenül; úgy érezte, hogy sötét hullámok csapnak össze nesztelenül a feje felett, és ő némán és megdermedve leszáll a vízfénékre” (TURGENYEV 1981, 103). A *Nemesi fészek* című regényben Lavreckij is úgy érzi, mintha a folyó aljára merülne, amikor nehéz megpróbáltatásokkal kell szembesülnie.

Másnap Lavreckij meglehetősen korán kelt fel, tárgyalt a sztarosztával, járt a szériúskertben [...]. Hazatérve csendes *zsibbatságba* merült, melytől nem tudott egész nap szabadulni. „Mikor én a mélybe zuhantam”, – mondta magáról többször is. Az ablaknál ült, meg sem moccan, mintha annak a csendes életnek a folyását hallgatná, amely körülvette: az eldugott falu ritkán megszólaló nesztét [...] aztán egyszerre halálos csend lesz; nem zörren, nem mozdul semmi; a szél sem mozgatja a falevelet; a fecskék nesztelenül suhannak egymás után a föld felett, s szomorúság lepi meg az ember lelkét ettől a néma suhanástól. „Mikor lezuhantam a mélybe” – gondolja magában Lavreckij megint (TURGENYEV 1981, 194–195).

A *Tavaszi vizek*ben az élete feleslegességébe és értelmetlenségébe belefáradt Szanyin még egyáltalán nem öreg, mégis fél a haláltól, és szintén számot vet vele:

Gondolkozott az emberi dolgok hiúságán, haszontalanságán és banális hamisságán. Életének minden szakasza elvonult egymás után lelki szeme előtt (nemrég töltötte be az ötvenkettedik évet), de egy sem bizonyult érdemesnek a kegyelemre. Mindeközben ugyanaz az örökös áramlás az ürességből a semmibe, ugyanaz a hamuórlés [...] majd a hirtelenül és váratlanul reánk szakadó öregség, s vele együtt az az állandóan növekedő, szüntelenül mardosó és őrlő *halálfélelem*... s végül: a feneketlen *mélységbe* zuhanás! S még jó, ha így fut el az élet! Még megeshetik a vég előtt, hogy – mint rozsdá a vasra – jön a tehetetlenség, a szenvedés... Nem viharosan hullámszónak tűnt fel előtte az *élet tengere* [...] nem, – zavartalanul simának, mozdulatlanak és a legsötétebb mélységig átlátszónak látta most; maga kicsi, ingatag *csónakba* ül, s

onnan alulról, arról a sötét és iszapos *tengerfenékről, óriási halakhoz* hasonlóan, *rút szörnyetegek* rémlenek át: az élet sok nyomorúsága, betegségek, szomorúságok, örültség, szegénység, vakság... Nézi, s egyszer csak kiválik az egyik szörnyeteg a sötétből, mind magasabbra emelkedik, egyre láthatóbb lesz, egyre undorítóbban láthatóvá... Egy pillanat, s már-már *felborul* a szörny meglökte *csónak!* De mintha most megint elhomályosodnék, távolodik, leszáll a mélybe – s elfekszik ott, úszóját alig-alig rezzenztve... De jön majd a végzetes nap – és felborítja a csónakot (TURGENYEV 1969, 231–232).

Vö. ugyanott a tengeről más szempontból: „– Menjünk haza, – suttogetta Gemma, – menjünk együtt... akarod? – Ha Gemma ebben a pillanatban azt mondta volna neki: “Vesd bele magadat a *tengerbe...* akarod?” – nem is mondhatta volna végig, s Szanyin hanyatt-homlok a mélybe vetette volna magát” (uo. 320). Közismert, hogy a kisregény autobiografikus ihletésű, magját az író életének egy epizódja alkotja, aki saját maga hívta fel a figyelmet erre az önéletrajzi síkra (Vö. HALPÉRINE-KAMINSKY 1901, 136 és PAVLOVSKY 1887, 89–90). Ennek fényében fokozott jelentőséggel bírnak a mű Szanyinra vonatkozó megjegyzései.

A tenger és a halál összefüggése (ebben már olykor jelen van a tengeri szörnyek korábban említett képe is) figyelhető meg a többi Turgenyev-szövegben is, például az *Egy félesleges ember naplója* című elbeszélésben: „Az orvos imént távozott tőlem. Végre kiszedtem belőle... Akárhogy is csürte-csavarta a szót, végül már nem tudott kitérni a válasz elől. Hát igen. Hamar, nagyon hamar *meghalok*. A folyón megindul a jégzajlás, és az utolsó jégdarabbal alighanem én is elúszom... Hogy hová, csak a Jóisten tudja. Talán én is a *tengerbe*. Na de ha egyszer meg kell halni, akkor már inkább tavasszal.” (TURGENYEV 1989, 39).

Vö. még a *Feketerigó* című prózai költemény első részével: „Nem vigasztalt meg engem, nem is kerestem vigasztalást... [...] De vajon érdemes-e búslakodni és epedezni és töprenkedni magamon, amikor körös-körül mindenfelől eláradtak már azok a hideg *hullámok*, amelyek maholnap magukkal sodornak a parttalan óceánba?” (TURGENYEV 1964, 149) vagy a *Tavaszi vizek*-kel: „...visszariadt az ön-maga visszafojthatatlan megvetésének attól az érzésétől [...], amely feltétlenül kiárad, s *hullámszerűen* minden más érzését elönti” (TURGENYEV 1969, 392).

A gőzhajó már közeledett Stettinhez, a ragyogó nap megvilágította az idegen partot, Borisz Andrejics csak állt, a korlátra támaszkodva, és elgondolkodva nézte, amint a fényes sötétzöld nedvesség fehér habkupacokká forrt a tompán dobogó kerekék éles ütési alatt, – hirtelen megszédült, és *beleesett a tengerbe...* A gőzhajó azonnal megállt, leeresztettek egy csónakot, de Vjazovnyin örökre eltűnt a habokban...

Eredetileg ez volt a *Két jó barát* című elbeszélés váratlan lezárása 1869-ig, amikor a főhős halála egészen más motivációt kapott. Tudvalevő, hogy Druzsinyin élesen bírálta a hős „korai” halálát:

Pontosan ott, ahol a mély erkölcsi dráma kezdődne, költőnk kiirthatatlan, állandó szeszélyei miatt az elbeszélést hat vagy hét oldalba sűríti, s azt is unottan csapja össze [...]. A dolog végül oda vezet, hogy Turgenyev úr mintha nem tudná, mihez kezdjen Vjazovnyinnal, hullámsírba temeti, és nem mond le erről a svindliről, amely teljesen méltatlan az egész történethez.

Feltételezhetően az effajta recenziók ösztökélték Turgenyevet arra, hogy az 1869-es kiadáshoz a finálét átdolgozza. A *Látomások* című elbeszélésben így ír:

Fejem fölött súlyos, szürke felhők vonultak, összetorlódtak, majd megiramodtak, mint tucatnyi ártó *szörnyeteg*... És odalent egy másik *szörny* tombolt; a dühöngő, úgy van, a dühöngő tenger... A fehér tajték reszketve csillogott, forrt halomban a tetején, és felkavarva a szilaj hullámokat, vad robajjal görgette őket egy hatalmas szurokfekete szirthoz. A vihar bömbölése, a *felkorbácsolt* tenger jeges lehelete, a hullámverés súlyos csobbanása, – amelyen keresztül néha jajveszékélésféle hallatszott –, a távoli ágyúlövések, harangszó, velőt rázó sikoly, a parti kavicsok csikorgása, egy láthatatlan sirály hirtelen kiáltása, egy hajó váza ködös látóhatáron – mindenütt *halál*; *halál* és *pusztulás*... *Szédültem*, és elakadó szívvel újra lehunytam a szemem...” (TURGENYEV 1989, 503).

A hullámozó tenger szédülést vált ki, amelyet annak okától függetlenül, az író úgy él meg, hogy „tengeri hullámok őrzöngenek a fejében”; vö.: „Turgenyev gyakran állította azt, hogy „nagyon beteg” és mindenféle ritka betegséget képzelt be magának [...]; ekkor úgy érezte, hogy „tengeri hullámok őrzöngenek a fejében»” (N. A. Osztrovszkaja). De a tenger megjelenik a lelkében is, amely szintén azonosítható vele. Lásd a *Steno* című drámai költeményben:

„*Lelkem – maga a tenger, Julia / Amikor elfelejtem szenvedéseimet, / Szabadon fellélegzem / Hosszú küzdelem után / magammal, – csendes és vidám vagyok / S az üdvözlőtekre felelek... / De hamarosan ismét fekete szárnyával / Körülölel a félelmetes sors... / Ismét Steno vagyok. S bennem újra / Mindaz, ami volt, felgyűjtja a lelkem, / S utálatosak az arcok, / S magamnak is csak teher vagyok*”.

Élete utolsó éveiben a nemcsak fizikailag meggyötört Turgenyev azt kérdezgette önmagától: „Merre menjek? Vagy nincs itt az ideje, hogy a tengerbe bukjam én is?” (*Fészek nélkül*, TURGENYEV 1964, 153); vö. ugyanitt: „Alatta [a madár alatt. – V. T.] tenger, sárga és *halott*, akár a pusztaság. Igaz, hogy hullámozik és zúg, de vég

nélküli morajlásában és habjainak egyhangú ringásában itt sincs élet, itt sincsen menedék. Kifáradt már szegény madár. [...] Végre összecsukja a két szárnyát... s elnyújtott sóhajtással a tengerbe bukik. Elnyeli a hullám – és sodorja előre, örök, értelmetlen zsongásával.” (uo.)

Turgenyev műveiben gyakran köti össze a tenger motívumát a sztyeppével, pusztasággal: „Eszembe jutott: láttam egyszer, estefelé, apály idején, a messziről mélyen és fenyegetően morajló *tenger* homokos, sík partján egy nagy, fehér sirályt, [...] – ez jutott eszembe, amikor Jakovot hallgattam. Úgy dalolt [...] emelte őt, mint a bátor úszót a *habok*, a mi hallgató, szenvedélyes együttérzésünk. Dalolt, s a dalnak mindegyik hangjából megcsapott egy lelkünkkel rokon, beláthatatlan térség fuallata, mintha az ismerős *sztyepp* tárult volna ki előttünk, amely belevész a végtelen messzeségbe” (*Az énekesek*, TURGENYEV 1963, 209-210); – „Lankásan ereszkedő domb tetején álltam, előttem hol arany-, hol ezüstfoltos *tengerként* ért rozsvetés terület el. De ezen a tengeren nem volt szaladó hullámverés.” (*A galambok*, TURGENYEV 1958, 183); – *S a sztyepp ismerős, mint hazája; / Mint tengeren, sétálgat rajta (Egy elégetésre váró poémából, 1858).*

De nem csak a sztyeppét és a pusztát azonosítja a tengerrel:

Erdővidék. Az egész látóhatárt átölelő *tengerre* hasonlít. Ugyanazokat a benyomásokat kelti: ugyanolyan érintetlen öserő árad hatalmasan és fenségesen a néző szeme előtt. Az évszázados erdők mélyéből, a vizek halhatatlan öléből ugyanaz a hang száll fel: „Semmi szükségem rád – mondja a természet az embernek, – én uralkodom, te pedig azzal törődj, hogy meg ne halj.” Az erdő azonban egyhangúbb és szomorúbb a tengernél, különösen a mindig egyforma és szinte nesztelen fenyves. A tenger fenyeget és ringat, száz színben játszik, ezer hangon beszél: visszatükrözi az égboltot, amely viszont az örökkévalóságot tükrözi vissza, de ez az örökkévalóság nem idegen tőlünk... A változatlan, komor *fenyves* hallgat vagy tompán süvölt – láttára még mélyebben és ellenállhatatlanabban hatol be a szívbe jelentéktelenségünk emberi felismerése (*Utazások Erdővidékre*, TURGENYEV 1989, 339).

Ez a képesség, hogy a sztyeppében, a pusztaságban, az erdőkben, az utakon („nem nagy öröm szekerezni teljes huszonnégy órákon át az országutak zöldes színű *tengerén*” – *Lebegvény*, TURGENYEV 1963, 163), és a dombokban („Csúcsig felszántott és bevetett, alacsony, kerek halmok futnak a mezőbe széles hullámokkal” – *Künn az erdőn, künn a pusztán*), de még a naplementében is („A nap lement, csillaggyulladás az alkonyat tüzes tengerében” – uo.) a tenger képét látja meg: mindenben a „tengeri”-t véli felismerni, ami végtelen, és látványától az emberben csak gyöngesége és jelentéktelensége tudatosul – mindez tökéletesen meghatározza a turgenyevi „tenger-komplexus” egyéni, személyes változatát.

Az erdő és a tenger újra megjelenik *A Kraszivaja Mecs menti Kaszjan* című elbeszélés egy részletében, amely diagnosztikai szempontból különösen érdekes,

és bizonyítja, hogy Turgenyevnél a „tenger-komplexus” pszicho-fiziológiai természetének a sajátja. Az alábbi idézetben nem a „tengeri” és az „erdei” témák együttes jelenléte és egymásba fonódása válik lényegessé, hanem az egyértelműen jelölt „óceáni” érzés átélése, amely Paszternak *Fenyőfák* című költeményét juttatja eszünkbe. Erről a részletről beszélek:

A forróság végül arra kényszerített, hogy bemenjünk az erdőbe. Levetettem magam a földre, egy magas mogyoróbokor tövében, mely felett egy fiatal, karcsú juharfa terjesztette ki szépen könnyű ágait. Kaszjan egy ledöntött nyírfa vastagabb végére ült. Elnéztem őt. A levelek halkán *lengedeztek* a magasban, ritkás, zöld árnyékaik csendesen *imbolyogtak előre meg hátra* vézna testén [...]; hanyatt feküdtem, s elkezdtem gyönyörködni a távoli ég fényes boltján kirajzolódó, egymásba szövődő falevelek békés játékában. Micsoda gyönyörűség *hanyatt feküdni* az erdőn s *felfelé nézni!*² Az az érzésed, hogy *feneketlen tengerbe* nézel, hogy ott terül el *alattad szélesen*, s hogy nem felfelé emelkednek a földből a fák; hanem, mint valami óriási növények gyökerei; lebocsátkoznak és merőlegesen belehullanak a kristályfényű *hullámokba*. A levelek a fánkon egyszer *áttetszenek* élénk smaragd színnel, máskor meg majdnem sötétzöld-arany színűvé *sűrűsödnek* [...]. S nem messze tőle másik levélke *libeg*, mint a sellőben *úszkáló* halak *játékra* emlékeztető mozgással, mintha nem is a szél lengetné, hanem a maga akaratából mozogna. Mint varázslatos *vízalatti szigetek*, csendesen *lebegnek elő* és vonulnak el a szőke labdafellegek, és most egyszerre ezt az egész *tengert*, ezt a sugaras levegőt, ezeket a verőfényben fürdő gallyakat és leveleket *elárasztja* és *megreszketteti* egy hirtelenül fellobbanó ragyogás, aztán friss és *remegő* susogás támad, a partnak hirtelenül nekiszaladó *hullámfalnak végtelenül* finom *zsongásához* hasonló. Nem mozdulsz, csak nézed – és nem lehet azt kifejezni szóval, milyen öröm, milyen békességes, édes érzés tartja megszállva a szívedet. Csak nézed – s az a *tiszta és mély azúr* mosolygást kelt az ajkadon, ártatlant, amilyen ő maga. Mint a felhők az égen – talán együtt is velük –, lassan haladó sorban boldog idők *emlékei* vonulnak át a lelkedén és állandóan úgy rémlik neked, hogy a tekinteted messzebbre száll ebbe a ragyogó és békességes végtelenbe, s maga után *húz* téged is a békességnek és fényességnek a *mélységébe*, s nem tudod eltépni magad ettől a *mélytől*, ettől a *magasságtól*. (TURGENYEV 1963, 109–110)³

Természetesen, az efféle összecsengések, és még inkább a szöveges (néha szó szerinti) egyezések Turgenyev műveiben egyáltalán nem véletlenek, és nem tulajdoníthatók kizárólag egy klisészerű eljárás automatikus ismétlődésének. A „tengeri

² Vö.: *Leheverünk a buja gyepre, / kökőrcsin, kosbor, fájvirág / közé, karunkat hátravetve, / nézzük az ég boltozatát.* PASZTERNAK 1990, 201.

³ Vö. Blok költeményében: *S már vezet is, már látom is: / gránitfalak közt zúg az ár. / Szalad a víz, dalol a víz, / susog a víz – pokoli száj!* BLOK 1972, 57.

tapasztalat” folytonos újra-átélését az író gyakran a szereplők álmainak leírásai során rögzíti, mindvégig megőrizve e kép állandó gondolatiságát, de nemcsak egyesített formában, hanem mint egy változatokból álló „legezőt”, „sorozatokat” alkalmazva: mindez az *adott* esetben nem egy „külső” rend jelenségeiről tanúskodik, hanem sokkal inkább e „tenger-alakzat” hitelességéről, illetve az átélés visszatérő, azonos jellegéről, amelyet a szerző nem egyszer személyes tapasztalatként élt meg. Az élmény „személyessége” pedig, noha ugyanazon a nyelven szólal meg, mindig kivételes és megismételhetetlen, mindig elsődleges, mint ahogy elsődleges és egyedülálló már önnön eszméjében minden kontaktus az eredettel, az őszivel, és következésképpen, az *új* feltárása is. Többek között azért, mert ez a „személyesföltötti”-nek, annak a nagy „kollektív tudattalan”-nak az újdonsága, amelyet bárki, aki arra rendeltetett, mindig újra és újra felfedez önmaga számára, mint a maga nemében egyedülállót és „feltétel nélkülit”.

Éppen ezért, mégha ismétli is önmagát, korábbi szövegeit, Turgenyev *lényegében* nem nevezhető autoplágizátornak: a „plagizálás” forrása – a mindenki számára közös, bár nem mindenki által aktivizált „kollektív tudattalan” *archetípuskészlete*, amelyet a nyelv gyakran meglepő egységességgel kódol. A Turgenyev által említett szörnyek és „alaktalan organizmusláncok” beletartoznak azoknak az elterjedt képeknek a körébe, amelyek az elhagyatottság lidérces, fantazmagórikus átéléséből születnek, mintegy a tengerfenékre való elmerülés-eltemetettséggel tapasztalatából, akárcsak Tyutcssevnél:

Nincs nap, hogy a lelkem ne sajogna, / Ne epedne a múltért, / Keresné, de nem találná a szavakat, / S szikkadna, epedne minden egyes nappal, – / Mint az, aki emésztő bánattal / Szenvedne a honvágytól / S váratlanul megtudná, hogy hullám / Temette sírba a tenger mélyén.

Turgenyev műveinek idézett részleteiben a tengermélybe való süllyedéshez olyan motívumok és alakzatok rendelődnek, amelyek az *élet terétől* való elszakadást (a fej fölött tompán összezsapó hullámok) és egy *másik* térben való elmerülést képviselik, mely merülést állapotváltozás – megdermedés, megmerevedés, elmúlás, s végül *halál* – kíséri. Ezekben a fragmentumokban a halál jegyeit, tulajdonságait, és/vagy képeit jelöli a sűrűsödő sötétség és a rettegés, amely olyan elviselhetetlenné fokozódik, hogy utána az életbe visszatérni, feltámadni már nem lehet.

A „víz-komplexus” keretei között a halállal való találkozás, pontosabban a haldoklás, amely viszont nem éri el a *másik* partot, úgy is leírható, mint ahogyan a *Jergunov hadnagy történetében* (1867) olvashatjuk: amikor Kuzma Vasziljevics életére törnek, majd egy szakadékba vetik, ahol eszméletlenül, vérző fejjel haldoklik, más dolgokat lát, noha a körülmények hasonlóak.

Szerencsére éppen jókor előkerült egy csónak; Kuzma Vasziljevics beszállt, bár ügyetlenségében megbotlott, és olyan fájdalmasan megütötte magát, hogy egy időre elvesztette eszméletét. Nemsokára azonban jobban lett, s egy nagy padra ülve elhajózott Cárgrádba azon a nagy folyamon, amely a nyikolajevi gimnázium egyik falára akasztott térképen mint az „Idők Folyama” van feltüntetve. Kuzma Vasziljevics nagyon kellemesen utazott. Útközben számtalan bűvármadarat látott, de a madarak nem engedték közel magukhoz, s mihelyt a víz alá buktak, azon nyomban kerek, rózsaszín foltokká változtak. És Kolibri is vele utazott; hogy védje magát a tűző napsugaraktól, a csónak alatt helyezkedett el, ahonnét időről időre felkopogtatott Kuzma Vasziljevicsnek... Végre megérkeztek Cárgrádba! [...] Itt van a palota is, ahol lakni fognak [...] már nem is Kolibri többé, hanem egy rövid kabátos kisfiú, Kuzma Vasziljevics pedig a kisfiú nevelője, s kénytelen utánacsúzni egy távcsőbe. A távcső azonban egyre keskenyedik, úgyhogy a végén már mozdulni sem lehet benne... se előre, se hátra, sőt már levegőt sem kap... és most valami a hátára esik... a szája tele lesz földdel... (TURGENYEV 1989, 584-585).

A halál motívuma sötét, szűkös, félelmetes és iszonytató helyre, *csőbe* vagy *lyukba való bemászás* formájában kétségtelenül archetipikus, és mint ilyen, igen elterjedt az irodalomban. Vegyünk csak két kézenfekvő példát. Vö. Tolsztojnál *Ivan Iljics halálának* a részletezésével:

abban a fekete zsákban kapálódzott, amelybe egy láthatatlan, legyőzhetetlen erő gyömöszölte [...] egyre közelebb kerül ahhoz, amitől iszonyodik. Érezte, hogy gyötrelme kettős: abban áll, hogy egyre *mélyebben gyömöszölődik* abba a fekete lyukba, de még inkább abban, hogy nem tud egészen belejutni.” [...] „Egyszerre [...] lezuhant a lyukba, és ott, a lyuk végén, valami megvilágosodott” [...] „Még azt akarta hozzátenni: „bocsáss meg”, de ehelyett azt mondta: – „Bocsáss el!”⁴ [...] Beszívta a levegőt, a sóhajtás közepén elakadt, kinyújtózott és meghalt (TOLSZTOJ 1984, 132-134).

Egy másik példa Platonov *Mester születik* című művéből:

...semmiféle halált ő nem érzett” [...] „Mindez már megtörtént egyszer veled, de nagyon-nagyon régen, s ugyan hol? – azt nem lehet visszaidézni” [...] „Látszott rajta, hogy melege van, valami szűkös helyen – a két vállával *furakodott*, fészkelődött, és azon erőlködött, hogy örök időre elhelyezkedjék. – *Dugjatok* be jó mélyen a csőbe [...] – Ivan Szergejevics, hívjad csak ide a Háromnyolcados Menetvágót – ő majd, derék fickó, beszorít engem a kontracsavarral.” [...] „A műhelyfőnök most már em-

⁴ Toporov itt a „Bocsáss be” jelentést érzékelteti – a ford. M.A.

lékezett, hol látta ezt a csendes, forró sötétséget... ez egyszerűen anyja bensőjének szükös világa, és most ő újra bújik vissza az anyja szétfeszült csontjai között, de nem tud átjutni már a túlságosan nagyranőtt, öreg testével” (PLATONOV 1969, 226–227).

Mindez, akárcsak annak a történetnek a zárszava, melyben Kuzma Vasziljevics öt hetet tölt élet és halál között, de erős fizikumának köszönhetően végül túléli az esetet, a turgenyevi elbeszélés tartalmát és értelmét alkotja, amelyről Remizov találóan azt mondta: „Ezt az álmot Gogol is írhatta volna” (maga Remizov is nagy álomlátó: a *Képeimhez* című szövegében leírja egy fiú álmát, aki azt látja, hogy elmerül, és néhány nappal később az álom valósággá válik). A „Kolibri a hajó alatt” motívumát érdemes összevetni Turgenyev *Klara Milics* című elbeszélésének részletével: „Csak ott lenn, életének felszíne alatt kísérté titkon minden útjában valami súlyos és sötét érzés. Így úszik a horogra került, de még ki nem húzott nagy hal a mély folyó fenekén, közvetlenül a *ladik alatt*, amelyen a horgász ül erős horogzsineggel a kezében” (TURGENYEV 1963, 1101). A csónak archetipikus mélységű toposzával kapcsolatban lásd az aranyos ladikot Aratov fenyegető álmában: „És ott az aranyos ladik...”; „Nem ülök bele!, – gondolja Aratov, – lesz rosszul is!” (uo. 1125) Ez a kép nemcsak Turgenyevnél ismétlődik meg, de széles körben is elterjedt (vö. a népszerű dallal, sanzonnal: „*Aranyozott, arany csónakban ringatóztunk...*”), és az „első, ősi teremtés”, illetve az embriogonikus párhuzamok tágabb összefüggésében is fontos szerepet tölt be (az olyan hely megtalálásának problémája, ahol ki lehet kötni – meg lehet telepedni, *terra ferma*). A ngadzsu dajakok teremtésmítoszában a leány egy *arany csónakba* száll, a fiatalember pedig egy drágakövekből készült ladikba. Mindketten az ősvizeken hajóznak. A fiatalember beleszeret a lányba, el akarja venni feleségül, és feléje igyekszik, de csónakjaikkal nincs hova kikötni. Mahatala látja ezt, és az ősvizeken szigeteket teremt, amely a sodródó férfi és női princípium találkozásából születik meg. Analógiákat ismer a védikus hagyomány is (vö. KEIPER 1986, 120 és SCHÄRER 1963, 28).

A „tengeri” nemcsak irodalmi témája volt Turgenyevnek, de egy számára különösen fontos, személyes tapasztalat kivetülése is, amely az író életében és legerősebb szövegeinek adott rétegében az archetipikus legegységesebb megnyilatkozásával („felbukkanás” vice versa „lesüllyedés” a tenger mélyére) kapcsolódott össze. A tenger (víz) mélyére merülés vagy egy másik part elérésének hasonló képei és értelmezési típusai megjelennek egyaránt a szépirodalomban és olyan feljegyzésekben is, melyek a halál megtapasztalásáról tanúskodnak a tengerfenékre *süllyedés* vagy egy másik partra – a halálba – való *átúszás* formájában. Mivel máshelyütt ezeket a példákat részletesen is elemezzük, itt elég, ha csak utalunk Adrian Leverkühn fantázia-etüdjére lelke útjáról a tengermélybe, mivel Thomas Mann *Doktor Faustus*-ában ez a téma egy rejtett motivációs sorba tagozódik, illetve Paul Valéry *Pillantás a tengerre* című esszéjére, amelyben a tengerfenék úgy viselkedik, mint egy hatalmas depozitórium, amely mindent megőriz a múltból,

elsősorban a múlt és jövőbeli életeket, de a jelen, valós életek is bizonyos helyzetekben érintkezésbe kerülhetnek ezzel az egyszerre temetkező és „szülő” hellyel. De ahhoz, hogy kapcsolatba lehessen lépni az „alsó” világgal, mélységgel-halállal (Abgrund) és alappal-reménnyel (Grund), meg kell halni az életben és újjá kell születni a halálból, mint ahogyan ez a nagy aszkéta hősökkel – prófétákkal, látnokokkal – és a nagy költőkkel történik, akik az „új” élet reményében leereszkednek az alvilágba, megszerezik az élet vizét („felélesztő vizet”) és ellenállnak a halálnak.

Az sem véletlen, hogy a tengerfenék vagy a tenger képehez gyakran a *fenyőfa* motívuma társul, amely szintén ambivalens tartalmú. A túlevelű fa – az életerő termése (a túlevelű fák – lucfenyő [karácsonyfa], erdei fenyő, cédrus, vörösfenyő stb. – mind a világfa megvalósulásai az „életfa” változatában), ugyanakkor a temetés attribútuma, a „lehullott” élet is. Szemléltessük két példával ezeknek a képeknek-szimbólumoknak a közelségét és kapcsolatát. A német katonák a karácsonyt ünneplik a körbevett Sztálingrádban:

Az egyik katona halkán fújni kezdte: *O Tannenbaum, o Tannenbaum, / Wie grün sind deine Blätter...* Két-három hang csatlakozott hozzá. A fedezékben szinte tébolyító *fenyőillat* terjengett, s a gyermekdalocska szavai úgy hangzottak, mint isteni harsonaszó: *O Tannenbaum, o Tannenbaum.* És a *tenger fenekéről*, a hideg *sötétből* elfelejtett, elhanyagolt érzések buktak felszínre, és régóta tökéletesen feledésbe merült gondolatok *szabadultak ki...* Nem hoztak ezek se örömet, se megkönnyebbülést. De erejük emberi erő volt, a világ legnagyobb ereje (GROSSZMAN 2013, 908).

A tenger és a túlevelű fa kapcsolatához az emlékezet, a halál és a temetés kontextusában érdemes felidézni Ahmatova *Hős nélküli poémáját*: „...s ott zöld füst, / S hazai szellő fújdogál... / Csak nem a tenger? Nem, ez csak a fenyő / Temetői, s tajtékzó habok / Egyre közelebb és közelebb... Marche funèbre... Chopin...”.

A tengerfenék ambivalenciája (a tenger eszméje, amely elgondolható határát elérte) – *Abgrund*: Grund, halál: élet – nemcsak vízszintes (a tenger felülete – alja), de függőleges kivetülését is feltételezi. Az utóbbiban a tenger aljára süllyedés a part felé irányuló mozgásba transzponálódik, amely szintén ambivalens – mint a halál partja (elől) és az élet partja (hátnál). Mindkét part – „*másik*”, az egyik esetben az elhunyt, a másikban – az „*újjászülető*” számára (aki megmenekült a haláltól). A halált, amely a test és a lélek szétválasztását jelenti, úgy képzelik el, mint egy széles (de mindenképpen kiterjedt) vízterületet, amelyen az elhunyt lelkének át kell kelnie (vö. a turgenyevi *Steno*-val, amelyben a lélek a tengerrel azonos: „*Lelkem – maga a tenger*”). Ezt a kérdést már Platón is több helyütt taglalta műveiben, és többek között azt állította, hogy a halott lelkét csónak, hajó (ladik) fogadja és viszi át a túlpartra, a „*másik*” partra. Tulajdonképpen azt a mitológemát idézi, amelyben Kharón a lelkeket Hádészhoz szállítja (vö. nařlon ‘szállítási díj’, de ‘szállított hajóteher’, ‘poggyász’ is, ha a nařj ‘hajó’, illetve lásd ennek a tőnek más ‘halálos-tengeri’

asszociációit [more: mor] az indoeurópai nyelvekben; vö. a „halál-hajó” képével és a csónakban temetés ősi szokásával [vö. ósszláv * nav: *naviti az indoeur. **aneu-* ‚haldokolni’ és hasonlók esetén]; és nem zárható ki teljesen a «новый» [’új’] jelentésével való kapcsolat sem).

Közeledem valamihez, / Ami mindenkit elér, csak az ára más és más... / Ezen a hajón bérelt kabinom van / S a szél fújja a vitorlát – borzalmas pillanat / Amikor búúszom hazámtól – írja Ahmatova a „Halál”-ciklus második versében (*Halál*).

Ezeket a halál-képzeteket a közelmúltban sokan alátámasztották – olyanok, akik a klinikai halál állapotába kerültek. Lássuk az egyik beszámolót:

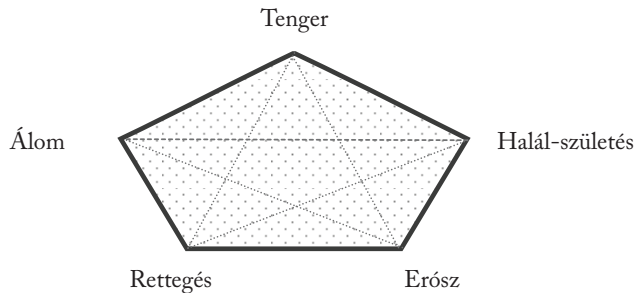
Elvesztettem az eszméletemet, azután kellemetlen dongást és zúgást hallottam. Majd arra emlékszem, hogy egy *hajóra* vagy kis *csónakba* szálltam, amely egy *nagy vízfelület* másik *partjára* vitt, ahol láttam *mindenkit*, akit az életben *szerettem*. [...] Úgy tűnt, hogy hívogattak magukhoz, de én csak azt mondogattam magamban: „Nem, nem, nem vagyok kész arra, hogy csatlakozzak hozzátok. Nem akarok meghalni, még nem vagyok kész” [...]. Minden erőmmel azt próbáltam az orvos értésére adni, hogy nem készülök meghalni, de senki nem hallott meg. Minden – az orvosok, az ápolók, a műtő, a *hajó* és a távoli *part* – egyfajta konglomerátumot alkotott. Csónakom eljutott a *túlpartig*, de mielőtt még kikötött volna, hirtelen visszafordult. Végre sikerült elérnem, hogy az orvos meghalljon és azt mondtam: „Nem akarok meghalni”. Úgy rémlik, hogy ez volt az a pont, amikor magamhoz tértem...” (MOUDI 1991, 68–69).

A csónak a halál partjára nem kelt át: az utolsó pillanatban irányt változtatott, és ismét beúszott az élet széles tengerébe, amely a megmenekülést jelentette (a megmenekülés másik változatát a halál tengerében való hosszú úszás után az élet partjának elérése reprezentálja). Ebben az összefüggésben érdekes bizonyítékként szolgál Alekszandra Andrejevna Tolsztaja („Alekszandrín”) Lev Tolsztojnak szóló levele, amelyben egy gyakran visszatérő látomását meséli el: „Úgy tűnt, hogy ismét a *tengerparton* állok apály idején, és rettegve várom a *hullámot*, amely mintha *el akarna vinni* egymás után *mindenkit*, akit szeretek [lásd mint fent – V. T.]. Ez az érzés, amelyet oly sokszor, minden különösebb ok nélkül átéltem, váratlanul, titokban és határozottan keríti hatalmába józan és csüggedt lényemet” (TOLSZTAJA 1993, 98).

Számtalan hasonló példát hozhatunk fel, és a teljes kép, amely ezekből összeáll, nagy mértékben holisztikus-egységes, annak ellenére, hogy két lehetséges értelmezési – „pozitív” és „negatív” – módozst feltételez. A „tenger-komplexus” lényegét alkotó tenger – a hullámok mint a kollektív pluralitás képe, a part, a mélység, a tengerfenék – ambivalens, mivel mintegy az ősvizek képének folytatója, melyek maguk is kettős lényegűek: egyrészt, Khaosz örökségeként a halál vizei, másrészt, mint az alap-tartópillér (Grund) és a kozmikussá váló világ magja – az élet vizei, „szülő” mélye. A tenger mint demiurgosz teremtményeivel tölti be a teret, közöttük

kapcsolatokat alakít ki és egységes egésszé köti össze őket. De egyben kiüresít, elpusztít és szét is választ. Önmagában végtelen, mégis ismeri határait, melyek a part, a tengerfenék és az ég. A tenger egyedülállóan mély és öblös alakzat-forma, nagy befogadó-képességű, és természetesen az adott komplexum centrumává válik, az archetípuskészlet jelentős részének őrzőjévé, s amikor az archetípusok a tudatalatti mélységeiből előbukkannak, fontos pszichoterápiás feladatokat old meg, vagy épp ellenkezőleg, destruktív irányban működik. A tenger és a „tengeri” ugyanakkor magas szintű *prognosztikai* funkciót is képes ellátni, miszerint meg is magyarázza ezen alakzat nemcsak a *nem-esetleges*, hanem kiemelten fontos szerepét az álmokban, divinációkban, megváltozott tudatállapotokban és jövőndölésekben.

Ha több láncszemet is elhagyunk, amelyek más helyzetekben játszanak jelentős szerepet, és csak a fenti példákra, tehát Turgenyev műveiben a „tengerire” koncentrálunk, a „tenger-komplexus” általános sémáját feltételesen egy ötelemes konstrukcióként képzelhetjük el, amelyet mind tagjainak a „külső” kapcsolatai, mind pedig ennek a térnek a „belső” tagjaival való kapcsolatai határoznak meg.

Világos, hogy Turgenyev számára ebben a sémában a leglényegesebbek a tenger, illetve a tengeri princípium összefüggései a halállal és a rettegéssel. A fentiekben említett számos példa erősíti meg Erősz kapcsolatát a tengerrel, amely a halál kezdeteként jelenik meg – ugyanakkor meg kell említenünk Erősz *elszülöttségét* is, amely a kozmikus *ösvizekből* ered az ógörög kozmogónia változatainak sorában (vö. Protogonosz/Fánész az orfeistáknál). Erősz egyébként a holtak birodalma kulcsainak birtokosa is egyben, Khaosz gyermekeinek, Erebosz (a sötétség) és Nüx (az éjszaka) istenségek fia. Már Platón számára is ismert volt Erősz és Thanatosz rokonsága a halállal, az „elhaló étellel és az élő halállal”. Afrodité is a tengerből született, és Erősz eredete is az ösvizekre vezethető vissza. Továbbá, a későbbi gyakorlatban a szerelem teljessége gyakran a tenger határtalan kiterjedésével került összefüggésbe: „De szeretni csak térben tudok / *Tengernyi szerelmem* helyébe / Nem léphet a part élete” (Alekszej Tolsztoj).⁵ Egyértelmű a „tengeri” összefüggése az „erotikussal”, és

⁵ Saját fordítás – S. J.

az őket összekapcsoló egyik legfontosabb predikátum a *ringatás*, ringás, s a *hintázó* mozgás (vö. a *hinta* képzetének „erotikus” konnotációival), a *hullámzás* (a hullám, amely a költő szavai szerint „morajló és szabad”).

A tenger alakzatának kapcsolata az álommal-álmokkal kiterjed e téma mindkét variánsának kifejtésére – *álom a tengeren, illetve tenger az álmokban*. Bizonyosan kijelenthető, hogy egyik orosz írónak sem volt a tenger témájának és képzetének az álmokban és látomásokban való megjelenése annyira esszenciális, mint Turgenyev számára, aki műveiben rendre visszatér „tengeri” álmaihoz. Turgenyev „tenger-komplexusa” különösen erősen megnyilvánul az álmokkal és divinációkkal összefüggésben, és ebben a kontextusban diagnosztikus jelentése megnövekedett súllyal bír. A *Senilia* ciklusban *A világ vége (Álom)* (1878. március) című prózai költeményben Turgenyev saját halálát úgy írja le, mint ami egybeesik a világ végével:

Mintha Oroszországban, egy isten háta mögötti, egyszerű falusi házban lettem volna valahol.

Tágas, alacsony, háromablakos szoba; [...] A ház előtt nagy, pusztaság; fokozatos eséssel fut a messzeségbe; a szürke, egyszínű égbolt úgy függ fölötte, mint valami lepedő.

Nem vagyok egyedül, velem együtt tízen vagyunk a szobában [a kollektív sokaság egy másik, gyakran ismétlődő alakzata – *VT.*]. [...] Egyikük sem tudja, miért került ebbe a házba, s miféle emberek a társai. Nyugtalanág és csüggedés minden arcon... rendre mindegyik elmegy az ablakig s fűrkészve kitekint, mintha várna valamit kívülről. [...] Egy alacsony termetű fiúcska is ott forgolódik közöttünk; időnként vékony, egyszínű hangon sivalkodik: „Apuka, félek!” Elszorol a szívem ettől a sivalkodástól – s magam is félni kezdek – mitől? Magam sem tudom. Csak azt érzem, hogy valami nagy, nagy szerencsétlenség jön s közeledik felénk. [...] Jaj, hogy lehetne kijutni innen? Milyen fülledt a levegő! Milyen bágyasztó, milyen nehéz!... De kijutni lehetetlen.

Az égbolt – halotti takaró. Szellő se mozdul. Meghalt talán a levegő?

A gyermek most hirtelen az ablakhoz ugrik, s felkiált azon a panaszosan sivalkódó hangon: „Nézzétek! Nézzétek! A föld leszakadt!”

„Micsoda? Leszakadt?” – S csakugyan: az imént még sík föld volt a ház előtt, de most egy rettenetes hegy tetején terül el az a síkság! A látóhatár lezuhant – lesüllyedt, s pontosan a ház mellett majdnem merőleges, fekete, szakadékos oldal ereszkedik a mélybe.

Mind az ablakhoz tódulunk... A rémület megdermeszti a szívünket.

– „Ott ni, ott ni!” – suttogja a mellettem álló. S hát végig az egész távoli földperemen mozogni kezdett valami, kis kerek halmok emelkedtek és ereszkedtek.

„A tenger! – villant át valamennyinek a fején ugyanabban a pillanatban. – Azonnal elnyel mindnyájunkat... De vajon hogy tud akkorára nőni és idáig emelkedni? Eddig a meredekig?”

És mégis nő, nő hatalmasan... Már nem egyes halmok tolonganak a távolban. Egyetlen összefüggő hullámszörnyeteg fogja körül az egész látóhatárt!

S repülve jön, repülve jön felénk! Jeges zivatarral száguld és irtózatossötéttséggel örvénylik. Minden megreszket körös-körül és ott, annak a felénk nyargaló roppant tömegnek recsegve, dörögve, ezerszeres érc-csaholással kirobban a hangja...

Ha! Micsoda bőgés, micsoda üvöltés!

A föld üvöltözött a rémülettől.

Vége van! Mindennek vége! [...] Meg akartam fogódzni a társaimban, de a következő pillanatban valamennyiünket elborított, eltemetett, mélybe sodort és magával ragadott az a tinta-fekete, jeges, mennydörgő hullám.

Sötétség... Örökös sötétség!

Már-már akadozott a lélegzetem, amikor felébredtem (TURGENYEV 1964, 30-34).

Egészen hasonló és az életvalóságban gyökerező jelenségnek tekinthetjük Jelena profetikus álmának leírását Inszarov halálos ágyánál *A küszöbön* című regényben:

Jelena hátrahajtotta a karosszékben a fejét, és sokáig nézett kifelé az ablakon. Az időjárás rosszra fordult; szél indult. Nagy, fehér felhők futottak sebesen az égen [...]. Jelena behunyta a szemét. [...] ...ő is elszundított.

Különös álmot látott. Úgy tetszett neki, hogy a caricini tavon csónakázik, idegen emberek társaságában. Azok hallgatnak és mozdulatlanul ülnek, senki sem evez; a ladik magától siklik a vizen. Jelena nem fél, de unatkozik [...]. Néz-néz, hát egyszerre kiszélesedik a tó, eltűnnek a partok – ez már nem a tó, hanem a végtelen tenger: hatalmas, azúr színű, hallgatag hullámok ringatják felségesen a ladikot; fenyegető, dörgő hang csap fel a mélyből; az ismeretlen utasok hirtelen felugranak, kiabálnak, hadonásznak... Jelena megismeri az arcukat: apja is ott van közöttük... Jelena körül néz: most is fehér minden, mint az előbb; de az a fehérség hó, hó, végláthatatlan hó. S már nem is a ladikban van; kocsiszánon utazik, mint mikor elhagyta Moszkvát; nincs egyedül: mellette egy öreg felöltőbe burkolt kicsi alak ül. Jelena megnézi: hát Kátya, gyermekkori szegény barátja. Jelena szorongani kezd. Hát nem halt meg? – gondolja. [...] Kátya, Kátya, ez Moszkva? Nem, gondolja Jelena, ez a szoloveci kolostor: sok-sok kicsi, szoros cella van benne, akár a méhkasban. [...] Egyszer csak tátongó, sűrű szakadék tárult fel előtte. A kocsiszán belezuhan [...]. „Jelena, Jelena!” – hallatszik egy hang a mélységből.

„Jelena!” – hangzott most tisztán a fülébe. Gyorsan felkapta a fejét, megfordult, s megdermedte a látványtól: Inszarov, fehérén, mint a hó, melyet álmában látott, félig felemelkedett a diványról, s nagy fényes, félelmes szemmel nézett reá. Bús elérzékenyüléssel vegyes rémületet fejezett ki a hirtelen elváltozott arca.

– Jelena! – mondta. – Meghalok. (TURGENYEV 1970, 192-193)

A tenger képe jelenik meg a haldokló Paszinkov szemei előtt is a *Jakov Paszinkov* című elbeszélésben: „Meghalok... [...], – nézd csak: a tenger... csupa merő arany [...] Elhallgatott... Fél óra múlva... nem volt többé” (TURGENYEV 2015, 73). Az aranyló tenger, a szigetek, az azúr kékség látomása kibontott formában jelenik meg az *Azúr-ország* (1878) című prózai költeményben:

Ó, Azúr-ország! Azúr, fény, ifjúság és boldogság hazája! Láttalak téged... álomban láttalak. *Többedmagammal* egy csinos, feldíszített ladikon ültem. [...] Nem tudtam, kik az útitársaim... [...] ugyanolyan fiatalok, vidámak és boldogok, mint én! [...] Csak a *parttalan*, azúrkék *tengert* láttam körös-körül, menyet, mint megannyi *arany-pikkely*, egészen elborított az apró habfodor – fejem felett pedig ugyanolyan azúrfényű tenger feszült, és rajta diadalmasan, szinte nevetve, gördült tova a nyájas sugarú nap. [...] A szelíd hullámokba könnyen belemrülve *lebegett* sebes ladikunk tovább. [...] *Szigetek* bukkantak fel előttünk, drágakövektől, rubintól és smaragdtól fénylő, varázslatos, félig átlátszó szigetek. [...] Részegítő jószag áradt felénk a kerek vonalú partok felől; [...] És a virágokkal és madarakkal édes, édes zengés szállt felénk... Mintha asszonyi hangok csendültek volna benne... És körös-körül *minden: az ég, a tenger, a vitorla* lebegése a magasban, az ár mormolása a ladik fara körül – minden *szerelemről* beszélt, üdvösséges, mély szerelemről! [...]

Ó, Azúr-ország! *Láttalak* téged... *álomban* láttalak (TURGENYEV 1964, 80–81).

Három évvel korábban – noha teljesen más gondolati kontextusban – ugyanerről írt egy másik nagy orosz író; és ez a hasonlóság, mint ahogyan az eltérés is, megkülönböztetett figyelmet érdemel:

Váratlan álmot láttam, mert sosem szoktam effélet álmodni. A drezdai képtárban lóg Claude Lorrain-nek egy festménye, címe a katalógus szerint „Acis és Galathea”, de én, magam sem tudom, miért, mindig az „Aranykor”-nak neveztem magamban. Azelőtt is láttam, s most, azaz három nappal azelőtt is megnéztem futólag. Nos, ezt a képet álmodtam, de nem mint festményt, hanem mint történetet. Voltaképpen magam sem tudom pontosan, hogy mit álmodtam; a görög szigetvilág egy zugát láttam, akárcsak a képen, és az idő is visszaugrott vagy három ezredévvél; simogató *kék hullámok*, szirtek és szigetek, *virágzó partok*, tündéri panoráma a távolban, alkonyuló, hívogató nap... lehetetlen szavakkal visszaadni. Az európai ember itt mintegy bölcsőjére emlékezik, és ez a gondolat bensőséges *szeretettel* töltötte el az én lelkemet is. A földi paradicsom volt ez: az istenek leszálltak az égből és rokonságba kerültek az emberekkel... És milyen gyönyörű emberek éltek akkor! [...] Csodálatos álom, az emberiség nagyszerű eltévelyedése, aranykor! Minden álmok legvalószínűlebbike... [...] Mindezt átéltem akkor *álomban*: a szirteket és a *tengert*, a lenyugvó *nap ferde sugarait*, szinte még láttam, amikor fölébredtem és kinyitottam szememet, amely a szó szoros értelmében könnyben úszott. Emlékszem: boldog voltam. So-

sem tapasztalt *boldogság* hatolt szívembe fájón; az emberiség *szeretete* volt ez! Már esteledett; szobácskám ablakán, virágokon s lombon át napsugarak ferde pászmája hatolt be s elöntött ragyogásával. És akkor, édes barátom... az európai ember első napjának ragyogó alkonya, melyet álmomban láttam, fölébredésemkor nyomban az európai ember utolsó napjának alkonyává változott! (*A kamasz* – DOSZTOJEVSKIJ 1961, 322).

Az *Azúr-országban* Turgenyev a szerelem boldogságáról, az áldásról, a természet szépségéről beszél, s mindezt belerajzolja egy déli tengeri tájképbe. Épp ez a tengeri *paysage* annyira meggyőző és valóságos, hogy az olvasói tudat már-már el is felejtí a szöveg kiinduló frázisait: „Ó, Azúr-ország! Azúr, fény, ifjúság és boldogság hazája! Láttalak téged... álmomban láttalak”, majd vonakodik ugyanettől a frázistól, mikor a szöveg zárásaként megismétlődik. Abban az évben, azonban, a szerző efféle hangulati stádiumai aligha voltak véletlenek. Öt hónappal az *Azúr-ország* megírása után, 1878 novemberében veti papírra a *Mentem magas hegyek között...* című költeményét, melyben szintén a boldogságról, a szerelemről és a csalódásról beszél, és a tenger alakzata, bár közvetetten, itt is olyan őselemként jelenik meg, amely egyaránt vezet úgy a boldogsághoz, mint annak elvesztéséhez:

Mentem magas hegyek között,
Fényes tó partján merengve...
S ami szemembe ütközött,
Egyetlen szót súgott fülemben:
Szeret! Szeret! Szeret! Szeret!
S feledtem minden egyebet.
[...]
Minden boldogságtól feszült,
de szívem egyért sem hevült.

Hullám emelt, hullám sodort,
– ölelőbb tengeren se támad –
de lelkemben csend és béke volt,
mélyebb, mint az öröm s a bánat...
Magamra sem ismertem én:
egy egész világ volt enyém!

Mért nem haltam meg akkor, ott?
(TURGENYEV 1964, 161-162)

Hangulati beállítódása alapján részben közel áll e költeményhez a *Levelezés* (1856) című elbeszélés részlete:

Felzaklatott ez a levél... Eszembe jutott a nápolyi tartózkodásom... Akkor is pompás idő volt, épp hogy beköszöntött a május; nemrég múltam huszonkét éves; [...] Egyedül kószáltam, hevített a boldogságvágy sa gyöttrő, édes, olyannyira édes szomjúság, hogy az már szinte maga volt a gyönyör. [...] Lám, mit jelent az ifjúkor! Emlékszem, egy éjjel csónakázni mentem az öbölbe. [...] Micsoda éjszaka volt és micsoda égbolt, micsoda csillagok, hogy remegtek, hogy porladtak szét a hullámonkon! Fellobbant és lángolt a víz az evezők alatt, micsoda áhítatos tisztelet áradt szét az egész tengeren – nem tudom én ezt leírni, bármily „ékesszóló” is a tollam. A horgonyzóhelyen egy francia sorhajó állt... [...] Bált adott a hajó kapitánya. A vidám zene ritka hullámokban szállt felém, különösen egy kis fuvola trillájára emlékszem a kürtök tompa remegése között; mintha pillangóként szálldosott volna a csónakom körül. [...] Egy-egy pillanatra nők körvonalai tűntek fel az ablakokban, akiket szélesebben tovaröpített a valcer forgataga... Megparancsoltam a csónakosnak, hogy evezzen távolabb, neki a sötétségnek... Emlékszem, a hangok még sokáig és gyötörően nyargaltak utánam... Végül elhaltak. Felálltam a *csónakban*, és néma vágyakozással a *tenger* felé tartam karomat... Ó, hogy elszorult akkor a szívem!... Mekkora súllyal nehezedett rám a magányosságom! Micsoda örömmel adtam volna át magam egészen... egészen, ha lett volna kinek! Micsoda keserű érzéssel vetettem magam arccal a csónak fenekére... (TURGENYEV 1989, 278–279).

Aztán négy évvel később az *Első szerelem* című elbeszélésben Zinaida az egyik – általa „fantáziált” – történetet írja le vendégeinek: „Lehet, hogy csacsiság, amit mondtam, de nekem néha furcsa gondolataim támadnak...” (TURGENYEV 1989, 453). Itt a figyelem középpontjában nem egy magányos fiatalember élményei vannak, hanem leányok sokaságának bakkhánsi öröme, a tenger helyett pedig folyó és annak a partja, de ugyanolyan sötét éjszaka, mint a *Levelezés*-ben. Zinaida nekilátott:

Fiatal lányok csoportját írnám le, [...] éjjel van, s ők egy nagy *ladikon* lebegnek, csendes *folyón*. Süt a hold, fehér a ruhájuk, fehér virágkoszorú a fejükön, s valami himnuszfélét énekelnek. [...] Egyszerre: zaj, nevetés, fáklyák, csörgő dobszó a parton. Bacchánsnők csapata érkezik futva, dalolva, kiáltozva. [...] ...csak azt szeretném, hogy a fáklyáknak vörös legyen a lángja s erős a füstje, s a bacchánsnők szeme villogjon a koszorúk alatt, a koszorúk pedig sötétek legyenek. [...] A bacchánsnők magukhoz hívják a lányokat a ladikból. A lányok abbahagyják a himnuszt, nem tudják folytatni, de nem mozdulnak; a folyó viszi őket a part felé. S hát egyszer csak felemelkedik közülük az egyik... [...] Már átlépett a ladik peremén, a bacchánsnők körülfogták, s elragadták az éjszakába, a sötétségbe... Aztán: gomolygó füst... és elkeveredik minden. Csak a sikongásuk hallatszik még, a lány koszorúja ott maradt a parton. (uo.)

Turgenyev életének utolsó éveiben még gyakoribbá válik a tenger témája az író szövegeiben, és amikor nem közvetlenül a tenger-komplexus rögzülésével vannak összefüggésben, akkor is megkérdőjelezhetetlen kontextusképző szerepük van e komplexus manifesztálódásában. Más okokból kifolyólag már említettük a szerző *Senilia* című ciklusát, a prózai költemények sorozatát. Ebből most két szöveget szeretnék megjelölni: *A kő* (1879. május), illetve a *Tengeri utazás* (1879. november) című prózai költeményeket. Az előbbi – egy parallelizmus: egyfelől megelevenedik egy „vén, szürke kő” a dagály idején, egy verőfényes napon, amikor a tenger hullámai „csapkodják, s hízelkedve el-eljátszadoznak vele”, és az egyébként komor színű felületén fényes színek ütökzenek ki; másfelől pedig megjelenik „az én öreg szívem” is, mely fölé „így hullámzottak mindenfelől a fiatal női lelkek – s az ő dédelgető érintésükre megpirosodott a szívem a rég elhalványult színektől s a hajdani tűz kiütökző foltjaitól. A hullámok visszavonultak... de a színek még nem homályosultak el – pedig érdes szél szárítgatja őket” (TURGENYEV 1964, 107–108). A *Tengeri utazás*ban pedig a „tenger a ködben” alakzat leírása készíti elő a „tengeri” és a tudattalan összefüggését:

Tökéletes szélcsend volt. A tenger mozdulatlanul, ólomszínű abroszként terült el körös-körül. Nem is látszott nagy víznek; *sűrű köd* feküdt meg, mely az árboc-csúcsokat is betakarta, s fásasztotta és tompította puha homályával a szem élességét. A nap bágyadt-vörös foltként függött a ködben; alkonyattájban pedig meglobbant és piroslott ez a köd különös és titokzatos fénnel. [...] ...hosszú egyenes csíkok futottak ki a hajó orra mellől – egyre szélesedtek és fodrozódtak – szélesedtek, s végül simulni kezdtek, himbálództak s elenyésztek. A felkavart tajték csomókba gyűlt az egyhangúan kattogó kerekék alatt; tejfehéren, halk sustorgással kígyószerű szalagokra bomlott, azután *összefolyt*, és maga is eltűnt a mindent elnyelő ködben. [...]

A köd mindkettőnket álmosító nyirkossággal fogott körül; s mi *egyforma, öntudatlan tünődésbe* merülve ültünk egymás mellett, mintha rokonok lettünk volna.” (TURGENYEV 1964, 127–128).

A tengerrel kapcsolatban érdemes megjegyezni azt az ismert epizódot az író életéből, melyet a «Пожар на море» (*Tűz a tengeren*) című karcolatban jegyezte fel. Arról szól a történet, hogy a hajó és utasai tengeri örvénybe kerülnek és közvetlen életveszéllyel néznek szembe, s a katasztrófa elkerülhetetlennek, a part pedig elérhetetlennek tűnik. Azonban mégis épp a tenger menti meg őket: Turgenyevet és társait a szerencsétlenségben a kis csónak a parthoz viszi. A tenger és a part tölti be a megmentő szerepét (épp *Az álom* című elbeszélés befejezésének inverziójaként). Innentől fogva, amikor ezt a huszonéves ifjú átélte és megtapasztalta, a *Sein zum Meer* számára *Sein zum Tode* lett. Ez az esemény nem tudott nem kitörölhetetlen nyomot hagyni Turgenyev lelkében, és bizonyára elővételezte, vagy legalább is hitelesítette mindig élő valósággal a halál képzetét hordozó tengerhez

való sajátos viszonyulást. Az átéltekre való visszaemlékezés több okból is kínzóan fájdalmas volt számára, és aligha véletlen, hogy Turgenyev csak akkor hozta meg a döntést a visszaemlékezések publikálására, amikor már tudta, hogy a közelgő halál árnyékában jár.

1883 júniusában az író franciául lediktálta ennek az elbeszélésnek a szövegét Pauline Viardot-nak. A szöveg orosz nyelvű fordításával Turgenyev A. N. Lukanyina írónőt bízta meg, aki teljesítette a feladatot, és három héttel a szerző halála előtt, 1883. augusztus 10-én elhozta neki a szöveget. Az elbeszélés keletkezése: *Bougival, 1883. június 17.*, bár a végleges változat csak augusztusban születik meg (Turgenyev átnézte a fordítást, majd átdolgozta, eltávolítva az egyértelmű gallicizmusokat). Nyomtatásban csak a szerző halála után jelent meg az elbeszélés az 1883-as szeptérvári *Turgenyev-összes* első kötetében, míg a francia nyelvű szöveg az *Oeuvres uvres dernières* 1883-as párizsi kiadásában. Ilyenformán ez a szöveg egyfajta sajátos vallomássá vált a halál küszöbén, vagyis ez lett az író 'utolsó szava'.

A tenger-komplexus és a tengeri tematika ezen felosztását két „tengeri” álommal zárjuk, melyek közül az első részletes leírását adja egy olyan álom-látomásnak, amelyet Turgenyev valóban átélt, míg a második egy elbeszélés arról a többjelentésű, látnoki álomról, amely *Az álom* című novella értelmi centrumát képezi.

A Pauline Viardot-hoz címzett, 1849. augusztus 11-ével keletkezett terjedelmes levelében (amelyről korábban már tettünk említést azzal a témával kapcsolatban, miszerint az álmodó a tenger felett lebegő madárrá változik), Turgenyev teljes egészében és részletességében kifejti álmát barátjának:

Azon az éjjel egészen különös álmot láttam (*un rêve assez drôle*), ahogy ez velem néha megesik; elmesélem most önnek [...]; körbenézek, és a sötétség ellenére is látom, hogy egy rendkívül magas sziklaszirt tetején vagyunk kinn a tengeren [...]; Azonban ebben a pillanatban felkap és elragad a szél. Nem tudom átadni azt a boldog izgalmat (*le frémissement de bonheur*), amelyet akkor éltem át, széttárva széles szárnyaimat; felemelkedtem a széllel szemben [...], majd alászálltam a tengerhez (*je me lançait en bas vers la mer*), hasítva a levegőt, mint ahogyan a sirályok teszik. Abban a percben madár voltam, ez biztos [...]: mindez egészen pontosan és világosan beleíródott nemcsak az agyamba, ha szabad így kifejeznem magam, hanem az egész testembe, és azt bizonyítja, hogy *la vida es sueño, y el sueño es la vida*. Azonban amit nem tudok önnek leírni, az a látvány, ami elélem tárult azokban a pillanatokban, amikor a levegőben lebegtem: ez volt a tenger, a határtalan (*la mer, immense*), viharos, komor, sötét tenger itt-ott fénylő pontokkal; alig észrevehető hajók siklottak a hullámokon; magas sziklák emelkedtek; időnként hangos zajt hallottam; lejjebb ereszkedtem. A kiáltás hangosabb lett és megrémített; újra felemelkedtem a felhők közé [...]. Néha egy hatalmas, teljesen fehér vízoszlop próbált a felszínre törni a tenger mélyéből (*du sein de la mer*), és éreztem ahogy a tajték az arcomba csap; majd hirtelen erős fény áradt ki messze, alattam... Ah, mondtam magamban, ezek a ten-

geri villámok (!), melyeket Galilei fedezett fel... Nem olyan gyorsak, mint a rendes villámok, mert a víz nehezebb és nem lehet olyan könnyen mozgatni. E villámok ragyogásában láttam a tengert, melyet e ragyogás a tengerfenéig átvilágított (*jusqu'au fond*); láttam nagy fekete ebihalakat, amint lassan a felszínre úsznak. Mondtam magamban, hogy alá kellene merülnöm, hiszen ez az én élelmem. De ekkor titokzatos undort kezdtem érezni, ami megakadályozott ebben... Túl nagyok voltak. Majd hirtelen látom, ahogyan a tenger elkezd fehéredni és fodrozódni, mint a forró, gyöngyöző víz, és hirtelen rózsaszínű csillogás vesz körül... Ez a felkelő nap, mondom magamban, inkább meneküljünk, hisz mindent feléget. Minden ragyogott és szikrázott, a szemnek elviselhetetlen volt; nagy, csillogó buborékok emelkedtek a levegőbe, fojtogató hőséget éreztem, tollaim kezdtek perzselődni. Látom a horizontot elfoglaló, lobogó kályhaként lángoló napkorong tetejét; kibírhatatlan félelem ragad el (*une angoisse insupportable*) – és felébredek. Már világos volt; láttam a szobám falát díszítő zöld fűzfa színeit, és még nem fogtam fel, hol is vagyok. De illik-e ilyen terjengősen elmesélni egy álmot?⁶

Már ejtettünk szót arról, hogy a *tenger* képzete Turgenyev számára nem pusztán *téma* volt, hanem létfontosságú életélmény, melynek alakzatai valami archetipikusat jelenítettek meg, és amelyről az írónak – bárhogyan is nevezzük – megérzései voltak. Az archetipikus felszínre törése nem ritkán bizonyos kritikus határhelyzetekben történt, de különösen gyakran az álomlátás során. Turgenyev álomlátó tevékenysége kivételesen bőséges és szerteágazó volt, az álmoknak megkülönböztetett jelentőséget tulajdonított, s fejtegette az álmok önkéntelenségét, s az általuk rejtett és – ha nem is teljes egészében – feltárt titkokat. Az álmok gyakran részletesek voltak, és néha vissza-visszatértek különböző változatokban, amelyek nemcsak, hogy nem zavarták eredeti értelmük feltárását, hanem épp ellenkezőleg, segítették a fő értelevonalak megvilágítását. Turgenyevnek kétségtelenül nemcsak a tudatos, félig tudatos vagy intuitív álomfejtésben volt tapasztalata, hanem – ami ritkábban történik általában – az álmok feljegyzésében és verbális szöveggé fordításában is: amennyire meg lehet ítélni, olyan fordításban, amely megszabadítja az álomszöveget attól, aminek a gyökerei a „nappali” nyelvből és logikából erednek. Ebben a viszonylatban Turgenyev álmái – az „archetipikus” legértékesebb tanúbizonyságai közé tartoznak, melyekkel az orosz kultúra rendelkezik.

Az elmondottakat – többek között – Turgenyev *Az álom* című elbeszélésében az „én” felismerése erősíti meg. A tizenhétéves elbeszélő, aki egy tengerparti kisvárosban zárkózottan és magányosan él anyjával (bonyolult viszonyok kötik össze anyát és fiát, noha az anya minden gondolatát a fiára összpontosítja), így mesél magáról:

⁶ Saját fordítás – S.J.

...idegeim idő előtt tönkrementek; azonkívül az egészségem is meglehetősen gyöngye volt [...]. Kerültem a velem egykorúak társaságát; általában kerültem az embereket; még anyámmal is keveset beszéltem. Mindennél jobban szerettem olvasni, egyedül sétálni – és álmodozni, álmodozni! Hogy miről álmodoztam, nehéz megmondani; néha igazán *úgy rémlett*, mintha egy félig bezárt ajtó előtt állnék, amely mögött *ismeretlen titkok* rejtőznek, bágyadozom – és nem lépem át a küszöböt, s mind csak azon gondolkozom, mi lehet ott elől – csak várok és megdermedek... vagy álomba szenderedem. [...]

Az előbb említettem, hogy néha homályos tünődések és álmodozások hatására álomba szenderedtem. Általában sokat aludtam – *az álmoképek jelentős szerepet játszottak az életemben; majdnem minden éjjel álmot láttam. Nem felejtettem el őket, jelentést adtam nekik, jövődöléseket láttam bennük, s próbáltam megfejteni rejtett értelmüket*; volt olyan is közöttük, amely időnként visszatért, amit én mindig csodálatosnak és különösnek éreztem. Különösen egy álom ejtett zavarba (TURGENYEV 1963, 1030).

Ez az álom, melyben az elbeszélő egy különös embert pillant meg (akiről később kiderül, hogy az apja, akit fel akart kutatni), végül a *tengeri* téma egy félelmetes variánsához vezet el, de az álom tartalmáról szerzett fő benyomás egészen más: a régi kisváros szűk utcáján sétálva az elbeszélő az apja után kutat, bár tudja, hogy apja már meghalt; álmában viszont úgy tűnik, hogy az apja él, és valahol bujkál előle és az anyja elől. Alacsony, sötét kapun keresztül bemegy az egyik házba, áthalad a gerendákkal és deszkákkal telerakott udvaron, majd végül bejut egy kis szobába, melynek két kerek ablaka van: a szobában ott áll az apja, aki egyáltalán nem hasonlít az igazi apjára és neheztel, hogy rátaláltak. A fia tanácstalanul, zavartan áll. Az apa dörög valamit és lassan eltávolodik, időnként hátranézve. „A szoba kitágul, s eltűnik a homályban...”. A fiú hirtelen megrémül a gondolatra, hogy megint elveszti az apját, utána rohan, de már nem találja. A szíve elszorul, felocsúdik az álomból, s utána sokáig nem tud elaludni. „Másnap szüntelenül erre az álomra gondolok, de természetesen nem tudok belőle semmi következtetést levonni”, – írja le helyzetét az elbeszélő.

Egy nap, mikor egy kávéházi terasz előtt halad el, az elbeszélő meglátja az apját, akit álmában látott. Bemegy a kávéházba, és még beszélni is tud a férfival, aki bárónak mondja magát. A fiú megtudja, hogy az ember Amerikából érkezett és készül hamarosan visszatérni oda. A férfi maga érdeklődik a fiú apjának holléte felől; mikor megtudja, hogy meghalt, megtudakolja a fiú anyjának a keresztnévét és azt, hogy hol laknak, majd ezt követően gyorsan eltűnik.

Miután a fiú hazaér, megtudja, mit történt otthon az ő távollétében: anyja hálószobájából szörnyű kiáltás hallatszott, majd a berohanó szobalány ájultan találta az asszonyt; a kertész pedig látta, amint ezt követően egy férfi a kert ágyásain át elmenekül; a férfi személyleírása ráillett arra az emberre, akit a fiú álmában látott. Az anya, magához térve, kénytelen volt elmesélni fiának egy fontos eseményt a

múltból, ügyetlenül barátnője történetének álcázva. Így már nem volt kérdés a fiú számára, hogy az álombéli férfi az ő igazi apja volt.

A következő reggel, az éjjeli vihart követően, a fiú elindul, hogy megkeresse az apját és véletlenül megtudja, hogy az nem sokkal előtte elhajózott Amerikába. Ezzel elveszett minden reménye. „Semmiképpen nem tudtam kibékülni azzal a gondolattal, – mondja az elbeszélő, – hogy ilyen természetfeletti titokzatos kezdet ilyen értelmetlen és közönséges végbe torkollik”. Gépiesen a tenger felé indul: ahhoz a tengerhez, amely oly hirtelen elvette tőle az apját.

Mentem lehajtott fejjel. Gondolat és szinte érzés nélkül, teljesen önmagamba merülve. – Egyenletes, tompa és haragos moraj rázott fel dermedésemből. Felemeltem a fejem: tenger zúgott és morajlott tizenöt lépésre tőlem. Észrevettem, hogy dűnehomokon járok. Az éjjeli vihartól felkavarva a tenger a távoli horizontig habos hullámoktól fehérlett, s a hosszú hullámtarajok váltakozva hömpölyögtek s verődtek szét a lapos parton.” A homokot a víz elárasztotta tengeri növények foszlányaival, rákok hulladékaival, tajtékkal. „Vizsgálódní kezdtem. Valami sötét feküdt ott, mozdulatlanul feküdt a kő mellett. [...] Már csak harminc lépés volt a kőig. De hiszen ezek egy emberi testnek a körvonalai!

Hulla; vízbefúlt ember, akit partra dobott a hullám! Egészen közel mentem a kőhöz. Ez a bárónak, az én apámnak a teste! Megálltam, mintha gyökeret vert volna a lábam. Csak most értettem meg, hogy kora reggeltől valamilyen ismeretlen erők vezettek, s hogy hatalmukban vagyok – s hogy néhány pillanaton keresztül semmi sem volt a lelkemben a soha nem hallható tengercsobogáson – s azon a néma félelmen kívül, hogy a végzet hatalmában vagyok... (uo. 1041).

A fiú anyjához rohan és elmesél neki mindent, s az anya követeli, hogy fia vigye őt oda rögtön: „Ahol fekszik... Látni akarom... Fel akarom ismerni... felsimerem... felismerem...”

Így most anya és fia ketten mennek a homokdűnén. „A tenger visszahúzódott, még messzebbre vonult; csendesedik, de gyengülő morájában is van valami baljóslatú és félelmetes.” A holttest azonban nincs sehol, csak egy mélyedés maradt azon a helyen, ahol feküdt.

Nem láttam többé azt az álmot, mely annak idején úgy megriasztott; nem is „kutatatom” már az apámat; de néha álmomban úgy rémlett – s még ma is úgy rémlik nekem, hogy távoli hullámmorajlást hallok, meg nem szűnő mélabús panaszokat; valahol egy magas fal mögül hangzanak, amelyeken átjutni lehetetlen, hasogatják a szívem – s olyankor behunyt szemmel sírok – és sehogy sem tudom megérteni, mi panaszol: élő ember sóhajt – vagy csak a viharos tenger elnyújtott vad üvöltése hallik? Aztán megint átmegy a hang abba az állati dörmögésbe – s lelkemben bú és rémület van, mikor felébredek (uo. 1045).

A tenger és a tengerpart, amely néhány percre egyesítette a fiút az apával, most – bár már holtan – véglegesen szétválasztja őket. A tenger partja a remény elvesztésének partja lett, a tenger pedig a halál tengere.

Valóban: *a földi életet álmok ölelik körül* – látnoki álmok, de bonyolultabbak és kifinomultabbak, mint a mi megértésünk az általuk közölt információkról: egy adott konkrét álom vagy látomás interpretációk egész skáláját járhatja be – annak ellenére, hogy valószínűleg egyik sem tekinthető az egyetlen, „eredeti” értelmezésnek. *Habet mille nomina* – mondták egykoron ilyen esetekben az alkimisták.

Molnár Angelika és Selmeczi János fordítása

Bibliográfia

- BLOK, Alekszandr (1972), *Alekszandr Blok válogatott művei. Versek. Hógörgeteg örvényesen*, ford. LATOR László, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1972.
- DOSZTOJEVSZKIJ (1961), *A kamasz. Regény három részben*, ford. SZÖLLŐSY Klára, Budapest, Európa, 1961.
- GROSSZMAN, V. (2013), V. GROSSZMAN *Élet és sors*, ford. SOPRONI András, Budapest, Európa Könyvkiadó.
- HALPÉRINE-KAMINSKY, E. (1901), *Ivan Tourguénéff d'après sa correspondance avec ses amis français*, Paris. 2013
- КЕЙПЕР (1986), Ф. Б. Я. Кейпер, Космогония и зачатие: к постановке вопроса, in Ф. Б. Я. Кейпер, Труды по ведийской мифологии, Москва, 1986.
- MOUDI (1991), З. Моуди, Жизнь после смерти. Исследование феномена продолжения жизни после смерти тела, Москва, Рига, 1991.
- PASZTERNAK, Borisz (1990), *Versek*, ford. LATOR László, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1990.
- PAVLOVSKY, I. (1887), *Souvenirs sur Tourguénéff*. Paris. 1990.
- PLATONOV, A. (1969), *Mester születik*, ford. CSALLÓ Jenő, in PLATONOV, A. *Nagyfeszültség*, Budapest, Magvető, 1969, 169–240.
- SCHÄRER, Y. (1963), *Ngaju Religion, the Conception of God among a South Borneo People*, The Hague, 1963.
- ТОЛСЗТАЈА (1993), А.А. Толстая, Печальный эпизод из моей жизни при дворе. Записки фрейлины, Октябрь, № 5, 98.
- TOSZTOJ, Lev (1984), *Ivan Iljics halála*, ford. SZÖLLŐSY Klára, in Lev TOSZTOJ, *Elbeszélések*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 65–134, 1984.
- ТОПОРОВ (1994a), В.Н. Топоров, О мифопоэтическом пространстве, Pisa, 1994.
- ТОПОРОВ (1994b), В.Н. Топоров, О «поэтическом» комплексе моря и его психофизиологических основах, in История культуры и поэтика, Москва, 1994, 11–52.
- ТОПОРОВ (1995), В.Н. Топоров, Миф. Ритуал. Символ. Образ. Исследования в области мифопоэтического, Москва, 1995.

- TURGENYEV (1958), *Költemények prózában – Senilia*, ford. ÁPRILY Lajos, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1958.
- TURGENYEV (1963), *Elbeszélések*, ford. ÁPRILY Lajos, Budapest, Magyar Helikon, 1963.
- TURGENYEV (1964), *Költemények prózában*, ford. ÁPRILY Lajos, Budapest, Magyar Helikon, 1964.
- TURGENYEV (1969), *Tavaszi vizek*, in *Turgenyev összes regényei II.*, ford. ÁPRILY Lajos, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1969, 229–400.
- TURGENYEV, I. Sz. (1970), *A küszöbön*, ford. ÁPRILY Lajos, Bukarest, Kriterion, 1970.
- TURGENYEV, I. Sz. (1981), *Rugyin. Nemesi fészkek*, ford. ÁPRILY Lajos, Budapest, Kriterion Könyvkiadó, 1981.
- TURGENYEV, Ivan (1989), *A diadalmas szerelem dala. Kisregények és elbeszélések*, Budapest, Európa, 1989.
- TURGENYEV (2015), *Jakov Paszinkov*, ford. AMBROZOVICS Dezső, Budapest, Atheneum – MEK Egyesület, Москва, 2015.